

הרב דוד גולדברג

כשרות הסת"ם בימינו - אתגרים ופתרונות

הקדמה

במשך אלפי שנים עם ישראל קיים את המצוות במסירות נפש, ובכלל זה מצוות תפילין, מזוזה, וכתובת ספרי תורה. הגמרא מספרת על אלישע 'בעל כנפיים' אשר מסר נפשו על מצוות תפילין. אנו מכירים סיפורים גם מתקופות קרובות יותר, מהשוואה ומהשלטון הסובייטי בברית המועצות, של יהודים שמסרו נפשם ממש, על מנת להניח תפילין, ולקבוע מזוזות בפתחי הבתים. ברוך ה', בימינו אנו יכולים לקיים מצוות בביטחון, ואיננו צריכים למסור את הנפש על מנת לקבוע מזוזות ולהניח תפילין. עם זאת, בימינו מצוות אלו עומדות בפני אתגרים משלהן. במאמר זה, ברצוני לסקור את ההבדלים בין כתיבת הסת"ם בעבר לבין ימינו, ולהסביר מהם האתגרים המקשים על קיום מצוות אלו וכיצד ניתן להתמודד עימן.

א. הסת"ם במשך הדורות

במשך אלפי שנים, רוב החפצים שעמדו לשימוש האדם יוצרו בייצור עצמי ופשוט. כך את הרהיטים יצר נגר תושב המקום, את הבגדים תפר החייט, והאוכל הגיע משדות שבסביבה. גם ספרי התורה, התפילין והמזוזות יוצרו בצורה ביתית ופשוטה. הסופר היה קונה עורות בבית המטבחים המקומי, מעבד אותם בעצמו לכתובה, מבשל את הדיו, מכין קולמוס, כותב את הסת"ם, מגיה אותם - ואף מכין בעצמו את בתי התפילין (מעורר בהמה דקה), תוך הקפדה על ההלכות הרבות הקשורות בתהליכים אלו.

ב. תעשיית הסת"ם בזמננו

מהפכת התיעוש שהתרחשה במאות השנים האחרונות, שינתה את העולם מן הקצה אל הקצה. החלה להיווצר המציאות שאנו מכירים, שבה מפעלים ענקיים מייצרים מוצרים מכל הסוגים, ומוצרים אלו נשלחים לכל קצוות העולם באמצעות תחבורה מתקדמת. כחלק ממהפכה זו, תעשיית הסת"ם השתנתה גם היא מן הקצה אל הקצה. כיום הקלף מיוצר במפעלים ענקיים,¹ הדיו מיוצר מאותם רכיבים שמהם יוצר בעבר, אך באופן מסחרי,² והבתים מיוצרים במפעלים מיוחדים, בעזרת מכונות ולחץ מכני כבד.³ לעומת

1. הגדול ביניהם נמצא באלון מורה ומעבד את רוב הקלף בסין (את העיבוד עצמו מבצעים יהודים).

2. ישנם מספר מותגים: נהרי, הדר, דיוחנן, וכדו'. אופן הכנתם דומה, אך תכונותיהם שונות במעט.

זאת, מלאכת כתיבת הסת"ם נותרה ייחודית ומקומית, שכן הפוסקים אסרו הדפסה של סת"ם, והוא חייב להיכתב על ידי סופר אשר כותב אות אחר בכתב ידו. לאחר מכן נמסרות הפרשיות ל'מגיה', אשר קורא את הפרשיות בנחת, תוך בדיקה יסודית שאכן נכתבו כראוי וכהלכה. בדיקה זו היא חובה, ואף נהוג שגם סופר בעל כושר להגהה, מוסר את הסת"ם שהוא כותב למגיה נוסף.⁴ אף על פי שכאמור אין תחליף לסופר הסת"ם שכותב את הפרשיות בכתב ידו, המהפכה התעשייתית הקלה את מלאכתו בצורה משמעותית. כאמור לעיל, הוא קונה את הקלף והדיו, ורוב הסופרים אינם מכינים קולמוס מקנה או מנוצה, אלא קונים קולמוס מוכן העשוי מפלסטיק או מזירקוניום⁵ וכך הסופר יכול להתמקד בכתיבה.

ג. מעבר לתעשייה - יתרון או חסרון?

השינוי בתעשיית הסת"ם הביא עמו גם יתרונות וגם חסרונות, כמו בהרבה תחומים אחרים.

בתי התפילין בימינו מיוצרים מעור בהמה גסה, ורובם טובים לאין ערוך מהבתים שיוצרו לפני כמאה שנה, וחזקים מאוד. גם הקלף מיוצר במפעלים כך שיהיה נוח לכתיבה, והדיו נעשה תוך דיוק בהרכבו הכימי, כך שיהיה עמיד לאורך זמן. אך מכיוון שכתובת והגהת הפרשיות אינה נעשית בצורה מסחרית, אלא על ידי סופרים רבים, חלק מיתרונות המעבר לתעשייה פסחו על תחום זה ונוצרה מורכבות. מצד אחד, לא תמיד מי שקונה תפילין מכיר את הסופר שכתבן, ומתרשם משליטתו בהלכות סת"ם ומיראת השמיים שלו. מאידך, בעקבות הפיזור הגדול של הסופרים, אי אפשר לפקח על כל הסופרים ולתת להם כשרות כמו למפעלי מזון. נסביר מעט על המורכבות בנתינת הכשר לסת"ם:

בפרשיות התפילין לדוגמה, ישנן 3188 אותיות. כל האותיות חייבות להיכתב בצורה ברורה, ללא נגיעות בין אותיות או ניתוקים בין חלקי אות. אם לא הקפידו על כך התפילין פסולות. כתיבת האותיות בצורתן הייחודית לוקחת זמן רב. אם הסופר מומחה ומנוסה, הוא יכול לכתוב בקצב ולדייק בכל אות ואות, וכך מתמעטים הפסולים. אם הסופר אינו מנוסה, או שהוא כותב בקצב מהיר כדי להספיק כמה שיותר, יש סיכוי גדול שהתפילין יהיו פסולות. גם המגיה צריך לעבוד בקצב שיאפשר לו לדקדק ולתפוס את הבעיות. כאשר אירע פסול בכתיבה, כגון שיש שאלה על צורתה של אות מסוימת או ניתוק בין חלקיה, או שאותיות נדבקו, לעיתים ניתן על פי ההלכה לתקן, אך בחלק מהמקרים אין ברירה אלא לגנוז את הפרשיות. לפעמים צריך לשאול פוסק, שמכריע מה דין הפרשיות. בנוסף, ישנם מצבים המוזכרים בפוסקים כ'דיעבד'. לעיתים מדובר בחוסר בהידור בלבד, אך במצבים מסוימים התפילין כשרות רק בשעת הדחק, ובקושי מותר לברך עליהן. מצבים של 'דיעבד' מצויים גם בפרשיות תפילין שנמכרות במחיר יקר, ועברו הגהות טובות שבדקו שהן כשרות, ואינן פסולות.

3. קיימים מאות מפעלי בתים, ממפעלים גדולים שמוציאים מאות רבות של זוגות בתים בחודש, עד בוטיקים שמייצרים מעט, תוך הקפדה יתרה על היופי והאיכות.

4. קיימת גם תוכנת מחשב הבודקת את הסת"ם, אך היא משמשת ככלי עזר למגיה ואינה יכולה להחליפו.

5. חומר המשמש ליצירת שיניים תותבות.

ד. מה יכול לגרום לבעיות?

יש שתי בעיות עיקריות בכתיבת הסת"ם.⁶ (א) על מנת לכתוב פרשיות כשרות, הסופר צריך להיות בקי בהלכות סת"ם, שהן הלכות מסובכות המורכבות מהרבה פרטים. לדוגמה סימן לב ב'שלחן ערוך' או"ח שכותרתו 'סדר כתיבת התפילין' מונה עשרות סעיפים.⁷ לצערנו, יש סופרים ומגיהים שלא בקיאים בהלכות אלו ולא נבחנו על כך אף שהם יראי שמיים, או שאינם שמיים לב, מחמת גיל וקושי בראייה, וסיבות נוספות, שכתבתם אינה יוצאת מהודרת וכשרה כמו שהם רוצים. (ב) אחוזים ניכרים מהסת"ם נכתבים על ידי סופרים שמטרתם לכתוב מספר גדול ככל האפשר של פרשיות במעט זמן, על מנת להרוויח כסף,⁸ ולא תמיד הם מקפידים על הלכות הכתיבה. גם אחוז ניכר מן המגיהים, אשר מקבלים סכום מסוים להגהה של כל פרשייה, בפרשיות שהגהתן לוקחת זמן רב מן הצפוי - עוברים עליהן בזריזות, וכך אינם מספיקים לבדוקן כהלכתן.⁹ לעיתים קרובות בעיות אלו כרוכות אחת בשנייה. אמנם יש בשוק סופרים רבים טובים, הכותבים לאט ובמתינות ומדקדקים בצורת האותיות על פי ההלכה, ובמה שהם כותבים יש הרבה פחות שאלות הלכתיות של פסולים ו'דיעבד', אך מכיוון שהם משקיעים מאוד, הפרשיות שלהם יקרות יותר. מכיוון שכל מכוני הסת"ם מפרסמים את מרכולתם כ'כשר למהדרין' ו'מהודר אא' - הלקוח, על פי רוב, אינו יכול להבין אילו פרשיות טובות, אילו כשרות בדיעבד ואילו פסולות.¹⁰ הבעיה מתעצמת כשמדובר בתפילין ומזוזות, שבדרך כלל הקונה מקבל סגורות - ואינו רואה את הפרשיות שבפנים.

ה. האפשרויות העומדות בפני הקונה

אפשר להציע מספר דרכים למי שרוצה לקנות תפילין:
 (א) לקנות ממכון סת"ם שקונה פרשיות מסוחרים,¹¹ מוסר להגהה אם אינן מוגהות, מכניס אותן לבתים ומוכר תפילין מוכנות.
 (ב) לקנות מסופר שכותב את הפרשיות בעצמו, מוסר להגהה, מכניס אותן לבתים ומוכר תפילין מוכנות.
 (ג) לקנות פרשיות מסופר, לשלוח בעצמו להגהה (אם אינן מוגהות), ולאחר מכן לקחת אותן ל'סוגר' שמכניס את הפרשיות לבתים, ומביא לו את התפילין מוכנות.

6. בעיות אלו לצערנו אינן חדשות, והן מופיעות לאורך השנים בספרות ההלכה. עיין למשל בהקדמת ברוך שאמר; שו"ת הריב"ש, סי' קמו; שו"ת רדב"ז, ח"ח סי' ו; שו"ת חת"ס, או"ח סי' ו ד"ה ובכל זאת.
7. על כך יש להוסיף את הלכות צורת האותיות בסוף סימן לו והלכות ס"ת, מזוזה ומגילה המופיעות במקומות אחרים בשו"ע.
8. וזאת מבלי לדבר על סופרים שכותבים לסוחרים, ומתחייבים לספק מספר גדול של פרשיות בכל חודש (ומכוני סת"ם הקונים מסוחרים אלו).
9. כנראה שהדרך הנכונה למגיהים היא לקחת לא לפי הכמות שמגיה אלא לפי זמן, וכך אינו ממנה יתר על המידה בעבודתו.
10. אלא אם כן מבקש את הפרשיות ומראה לרב שבקי בהלכות סת"ם.
11. שבדרך כלל קונים מהסופרים שכותבים מהר על מנת לספק להם הרבה זוגות.

1. אז מה עדיף?

רבים בוחרים באפשרות הראשונה בשביל הראש השקט. הלקוח מתקשר לחנות, מזמין, וכעבור זמן מה בא לאסוף את התפילין המוכנות. אולם, ברוב המכונים הללו קשה לברר מהו מקור הפרשיות, וגם אם הלקוח מקבל את שם הסופר שכותב את התפילין - אין הוא יכול לברר אם הוא ירא שמיים ויודע את הלכות הסת"ם, וכן מי המגיה שעבר על הפרשיות ויודא את כשרותן, והאם הוא עושה את מלאכתו נאמנה.

באפשרות השנייה הלקוח יודע מי הסופר ויכול לברר בקלות מי המגיה, אך בדרך כלל גם אם הוא מכיר את הסופר כירא שמיים, אין לו כלים לברר שכתבתו טובה מבלי לבקש לקחת את הפרשיות למומחה לפני הכנסתן לבתים. בנוסף לכך, אם קרה לסופר אירוע לא צפוי (נפסלו לו פרשיות שכתב, גויס למילואים, נפטר קרוב שלו וכו') התפילין עלולות להתעכב.¹²

באפשרות השלישית הלקוח יצטרך לחפש בעצמו 'סוגר' שיכניס לו את הפרשיות ולוודא את טיב עבודתו, אך כך יותר פשוט לקחת את הפרשיות לעוד הגהה ו\או למומחה. ויכולים גם כן להיות עיכובים כנ"ל, בנוסף לעיכובים שיכולים להיות למגיה ול'סוגר'. ובנושא זה חשוב לדעת שישנם גם מכונים שעובדים בצורה טובה, דהיינו קונים פרשיות יקרות יותר, מגיחים בעצמם את כל הסת"ם שיוצא מתחת ידם בהגהה מקצועית, דואגים לבתים איכותיים, ובדרך כלל ניתן לסמוך עליהם, וישנם סופרים רבים שעובדים בשיטת 'סמוך', שמכירים קצת את ההלכות, וסומכים על המגיה בלי לברר שהוא מצליח למצוא את הבעיות, והם לא מעלים בדעתם שהסת"ם שהם מוכרים בעייתית.

2. מהם הכלים, שבעזרתם יכול הקונה לברר את רמת כשרות הסת"ם?

האפשרות הכי טובה היא לברר מי נחשבים 'מומחים' בסת"ם, ולהראות להם את הפרשיות, על מנת להתייעץ אם הן טובות. ובנושא זה קיימות מספר מורכבויות. קודם כול, לא כל מי שטוען שהוא מומחה הוא אכן כזה,¹³ ולכן רצוי לבדוק שהוא מבין את הבעיות שיכולות להיות בתחום הסת"ם.¹⁴ שנית, גם אם הוא מומחה ובקי בהלכות, אם הוא סופר סת"ם בעצמו, לפעמים יהיה לו אינטרס לומר שהפרשיות לא הכי מהודרות, ושטוב יותר לקנות ממנו. לכן חשוב לברר שהוא אדם ישר ואמין. כמו כן, אפשר להראות את הפרשיות לרב, הבקיא בהלכות סת"ם.¹⁵

יש לזכור, כדי לכתוב פרשיות מהודרות וטובות צריך מומחיות וניסיון, ובדרך כלל הסופר משקיע בכתבתן זמן מרובה. וכן מגיה טוב שבדק ביסודיות כל אות ואות מקבל מטבע

12. לעומת מכון, שאם חסרות לו פרשיות הוא יקנה מסוחרים.

13. גם אם הוא דמות מוכרת, או שהוא עומד בראש מכון סת"ם.

14. כמו שלא תמיד מומלץ לסמוך על משגיח כשרות, שאומר שהכול בסדר, בלי להראות הבנה יתרה בנוהלי הכשרות.

15. לא כל רב בקיא בתחום הסת"ם, לכן מומלץ לברר מי הרבנים שעוסקים בכך.

הדברים סכום גבוה יותר. וכן קיימות רמות שונות באיכות הבתים והרצועות. ולכן המחיר יכול לתת שיקוף מסוים לרמת הכשרות וההידור.

סיכום

בשוק הסת"ם קיימים סופרים, מגיהים ומכונים טובים, העושים מלאכתם נאמנה, ומוציאים מתחת ידם מוצרי סת"ם כשרים ומהודרים, לצד כאלו אשר אינם פועלים כך, וסומכים גם על מי שאינם ראויים לכך. לכן, לפני קניית מזוזות, תפילין ושאר מוצרי סת"ם, מומלץ לברר את כשרותם והידורם אצל הבקיאים בכך.

